Anna Wasilewska
Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni
a.wasilewska@amw.gdynia.pl
ORCID ID: 0000-0002-4077-4735

FOLKLOR DZIECI JAKO PRZEJAW DYSKURSU SUBKULTURY RÓWIEŚNICZEJ

STRESZCZENIE

Punktem wyjścia niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na folklor dziecięcy jako zaniechany obszar problematyki badawczej dotyczącej świata dziecka. Zbyt często (także przez pedagogów) dzieci są postrzegane jedynie jako odbiorcy kultury, dlatego z folklorem dziecięcym kojarzą się przede wszystkim przekazy tradycyjne, tworzone przez dorosłych. Tymczasem przewodnią tezą tego artykułu jest konstatacja, że dzieci w grupach rówieśniczych stanowią odrębną wspólnotę społeczno-kulturową, która tworzy specyficzny dla siebie dyskurs, rządzi się własnymi normami i generuje własny repertuar znaków folkloru. Wychodząc od zdefiniowania kluczowych pojęć, tj. „folklor", „folklor dzieci", „wiedza intersubiektywna", „dyskurs subkultur", próbuję dokonać opisu mechanizmu tworzenia się i funkcjonowania przejawów folkloru dziecięcego. Celem opracowania jest próba otwarcia ważnych pedagogicznie pól badawczych, takich jak np. źródła, przyczyny i sposoby tworzenia się przejawów folkloru dziecięcego czy społeczne i kulturowe uwikłania/konteksty dyskursu subkultury rówieśniczej.

Słowa kluczowe:
folklor dzieci, świat rówieśniczy, wiedza intersubiektywna, dyskurs subkultur.

Wstęp

Celem artykułu jest namysł nad problemem: jakie znaczenie ma folklor dzieci jako przejaw dyskursu subkultury dziecięcej? Wszystkie pojęcia składające się na to pytanie mają charakter problematyczny, wymagają więc zdefiniowania. Należy wyjaśnić, czym jest folklor dzieci, jakie mogą być

przejawy dyskursu oraz czy grupa rówieśnicza może być traktowana jako subkultura.

Folklor dziecięcy kojarzony jest powszechnie z przekazami tradycyjnymi adresowanymi do małych dzieci, takimi jak kołysanki czy proste zabawy językowo-ruchowe, inicjowane przez opiekuna (np.: „Sroczka kaszkę warzyła", „Idzie rak-nieborak", „Uli, Uli Janko, klęknij na kolanko", itp.). Tego typu zabawy, mające rodowód w dużej mierze ludowy, zostały obszernie opisane, głównie przez etnografów, literaturoznawców czy historyków sztuki. Tu należy przywołać przede wszystkim opracowania Jerzego Cieślikowskiego, który przedstawił dzieje folkloru dziecięcego, dokonał podziału na typy przekazów oraz opisał funkcje owych tworów, głównie wychowawczo-ludyczne[1]. Jakkolwiek Cieślikowski, jako literaturoznawca, zajął się przekazami literackimi (takimi jak bajki i rymowanki) oraz paraliterackimi (zabawy językowo-ruchowe) tworzonymi dla dzieci przez innych, to zauważył też „osobność" (odrębność) owych przekazów[2]. W odniesieniu do problemu podejmowanego w niniejszym artykule trzeba zauważyć, że to właśnie ten badacz ujawnił swoistość kultury dziecięcej, której przejawem jest przede wszystkim zabawa.

Jednak dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku, za sprawą Doroty Simonides, zostały opisane społeczno-kulturowe zachowania dzieci i młodzieży[3], w których można widzieć przejawy swoistej subkultury rówieśniczej. Badaczka ta wskazała, że należy odróżnić folklor dla dzieci, na który składa się repertuar tradycyjnych przekazów, od folkloru dzieci, tworzonego przez dzieci, na użytek funkcjonowania grupy rówieśniczej. Podstawową cechą folkloru dzieci jest dynamiczność – ciągłe przekształcanie przekazów w procesie dostosowywania ich do znaczeń ważnych dla członków wspólnoty oraz do kształtujących się norm grupy rówieśniczej. Od czasu opracowania Simonides niezwykle rzadko podejmowane są badania dotyczące współczesnego folkloru dziecięcego. Należą do nich przede wszystkim prace literaturoznawcze, np. Jolanty Ługowskiej czy Alicji Ungeheuer-Gołąb[4].

[1] J. Cieślikowski, *Wielka zabawa: folklor dziecięcy, wyobraźnia dziecięca, wiersze dla dzieci,* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.

[2] J. Cieślikowski, *Literatura osobna*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.

[3] D. Simonides, *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław 1976.

[4] A. Ungeheuer-Gołąb, *Poezja dzieciństwa czyli droga ku wrażliwości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1999; J. Ługowska, *Muminki się cieszą, że ryjka powieszą…*, [w:] *W zwierciadle języka i kultury*, (red.) J. Adamowski, S. Niebrzegowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.

Zważywszy na dynamiczny charakter folkloru dzieci niezwykle istotne wydaje się uaktualnianie danych nie tylko na temat zmieniającego się repertuaru (czego dotyczyły głównie badania Simonides) w poszczególnych grupach wiekowych, ale także sposobów tworzenia i przetwarzania przekazów folklorystycznych oraz funkcji owych przekazów w życiu grupy rówieśniczej.

Dzieci stanowią odrębną grupę społeczną, która wytwarza specyficzne dla siebie sensy, rządzi się własnymi normami i generuje własny repertuar znaków folkloru. Fakt ten, przyjęty tu jako podstawowa teza, w powszechnym odbiorze nie jest jednoznacznie uznawany, co przejawia się chociażby w lekceważeniu dziecięcej wiedzy potocznej. Badania, które można umieścić w kręgu tej problematyki, dotyczą przede wszystkim kategorii językowych i związane są z psychologią rozwoju języka i rozwoju pojęć dziecka. Warto zauważyć, że brakuje badań dotyczących kategorii znaczeń intersubiektywnych, a te mogłyby przyczynić się do wyjaśnienia społeczno-kulturowych uwarunkowań kształtowania się pojęć w umyśle dziecka. Jest to problematyka należąca do kluczowych zagadnień współczesnej pedagogiki, której przedmiotem zainteresowań jest wczesne dzieciństwo.

Folklor – dyskurs grupy społecznej

Problematyka folkloru dzieci wymaga semantycznego sprecyzowania kluczowych pojęć. Znany wszystkim termin „folklor" zakorzenił się w języku potocznym jako zwrot obiegowy i w praktyce językowej występuje najczęściej jako synonim „ludowości" w jej archaicznych przejawach.

Tradycyjnie folklor postrzegany jest w ujęciu ograniczonym do dawnego folkloru ludowego (chłopskiego), ponieważ najczęściej te formy folkloru były przedmiotem zainteresowań badawczych antropologów, kulturoznawców, historyków. Jednak tradycyjna kultura ludowa kurczy się i ulega powolnej niwelacji wobec unifikacyjnych procesów kultury globalnej, stąd pojęcie folkloru wymaga zweryfikowania. Przekazy związane z kulturą ludową, takie jak tańce, pieśni, stroje, chociaż bardzo spektakularne i chętnie wykorzystywane przez rozmaite instytucje i organizacje kultywujące tradycje regionalne – nie funkcjonują już na co dzień wśród ludzi (lub nie są autentyczne). Poza nielicznymi szczątkowymi formami, jak ludowe motywy muzyczne wykorzystywane przez współczesnych twórców do komponowania utworów nowych (np. rockowych), czy regionalne przepisy kulinarne, w zasadzie folklor ludowy w Europie staje się kategorią historyczną. Współcze-

sny przeciętny obserwator spotyka się jedynie ze zjawiskami stylizowanymi na folklor ludowy, zwykle przez wyspecjalizowane instytucje. Taki „folklor" wtórny, stylizowany i nieautentyczny nosi nazwę „folkloryzmu"[5]. Zjawisko to było znane w historii kultury, nasiliło się w okresie romantyzmu[6], a do dziś pojawia się z różnym natężeniem, przybierając rozmaite formy i spełniając różne koniunkturalne funkcje, w zależności od kontekstu społeczno-polityczno-kulturowego.

Od strony praktycznej folkloryzm może pełnić rolę propagandową (jak np. pojawianie się osób w strojach ludowych na imprezach mających charakter polityczny), ludyczną (stroje czy muzyka ludowa na koncertach lub zabawach masowych) albo komercyjną (wykorzystywanie motywów ludowych na rzecz sprzedaży towarów lub usług, np. turystycznych). W odniesieniu pedagogicznym warto zwrócić uwagę, że folkloryzm może być przedmiotem manipulacji, np. dydaktycznej czy ideologicznej. Przejawy folkloryzmu mogą także spełniać pozytywne role w kulturze współczesnej, stając się swoistym antidotum na unifikacyjne procesy kultury masowej i globalizację. Wszystko to można zaobserwować w społeczno-kulturowych zjawiskach dzisiejszej Europy. Folkloryzm XXI wieku wymaga rozważenia pytań dotyczących jego miejsca w różnych sferach działalności społecznej, edukacyjnej, ideologicznej czy twórczej. Problematyka społecznego funkcjonowania folkloryzmu niesie rozmaite ważne i ciekawe kwestie, wymaga zatem oddzielnych badań i studiów, jednak z folklorem dziecięcym łączy się luźno, w zasadzie najbardziej w wykorzystaniu folkloryzmu do celów edukacyjnych i wychowawczych (np. w programach edukacji regionalnej). Problemy związane z folkloryzmem – choć uważam za istotne i warte refleksji – wykraczają poza zakres treści tu opisywanych.

Oddzielając zakres semantyczny folkloryzmu i folkloru należy przywołać współczesne definicje pojęcia. Termin „folklor" (*folk lore* – wiedza ludu) funkcjonuje już od końca dziewiętnastego wieku[7], jednak brak jest jednoznacznego zdefiniowania składników tego złożenia, ponieważ zarówno pojęcie „wiedza", jak i „lud" można interpretować rozmaicie. Na początku istnienia terminu „folklor" zakres pojęcia ograniczony był do dawnych wie-

[5] V. Krawczyk-Wasilewska, *Współczesna wiedza o folklorze*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.

[6] Por.: A. Witkowska, R. Przybylski, *Romantyzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

[7] Angielski termin „folklor" po raz pierwszy zastosował archeolog Wiliam John Thomson w 1846 roku dla określenia „popularnych zabytków".

rzeń i zwyczajów ludowych (etnicznych) i już tu pojawiły się wśród badaczy daleko idące rozbieżności. Przedmiotem nieporozumień w interpretacji tego pojęcia jest przede wszystkim pierwszy człon kluczowego dla nas terminu – „folk" (lud). Chociaż potoczne rozumienie pojęcia nadal odnosi się do „ludu wiejskiego", to badacze folkloru już od lat sześćdziesiątych XX wieku nazwę „folk" przypisują do każdej grupy społecznej, którą łączy co najmniej jeden wspólny czynnik (np. miejsce zamieszkania, pracy, wiek, kibicowanie określonej drużynie itp.). Grupa społeczna powiązana wspólnymi zwyczajami, poglądami, zainteresowaniami, czy chociażby miejscem spędzania czasu „wytwarza" swoistą „wiedzę", mającą charakter intersubiektywny. Na rzecz wyjaśnienia procesu tworzenia się wiedzy intersubiektywnej warto przywołać myśl Ernsta Cassirera, który twierdzi, że to co uznajemy za wiedzę „obiektywną" kształtuje się w społecznym procesie „negocjowania znaczeń". Zatem „obiektywny" znaczy zarazem „intersubiektywny", „komunikowalny", „społecznie uzgadniany"[8]. Sensy tworzą się w aktywności znakowej w obrębie porozumiewającej się wspólnoty. Wiedza intersubiektywna kształtuje się poprzez uczestnictwo (bierne i czynne) jednostki w przekazach kulturowych określonej grupy społecznej. Owa wspólnotowa „wiedza" wpływa na sposób interpretacji świata przez członków danej grupy społecznej. Subkultury generowane przez jeden katalog norm, zachowań i reguł tworzą specyficzny dla siebie dyskurs, np. zbiorowości etniczne, językowe, subkultury dzieci i młodzieży, odróżniające się od innych subkultur danego obszaru kulturowego. To właśnie określony repertuar znaków, wykorzystywany w przekazach folklorystycznych danej grupy społecznej obrazuje specyficzną dla tej grupy „wiedzę", tworzoną we wspólnotowym dyskursie. Określony repertuar znaków oraz reguł użycia różnych kodów symbolicznych tworzy się w procesie dyskursu grupy kulturowej, który decyduje o specyfice tej społeczności. Dyskursy stanowią podstawę spoistości danej społeczności oraz zapewniają wyróżnianie się jej wobec innych subkultur[9]. Rozpatrując problematykę folkloru dzieci należy zauważyć, że przyjęte założenia odnoszące się do kulturowego kontekstu

[8] J. Sójka, *O koncepcji form symbolicznych Ernsta Cassirera*. Seria: *Metodologia Humanistyki*, redaktorzy serii: J. Kmita, J. Topolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 46.

[9] M. Fleischer, *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, [w:] *Język a kultura*. Tom 13. *Językowy obraz świata i kultura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2000, s. 15.

tworzenia się i funkcjonowania dyskursu subkultur społecznych, dotyczą także grup dziecięcych[10].

Nadawanie znaczeń określonym symbolom w grupie społecznej jest odzwierciedleniem intersubiektywnej wiedzy tej grupy, a przekazy folklorystyczne są czynnikiem integrującym grupę, skupiającym jej idee i cele oraz sposobem przeciwstawiania się i kwestionowania symboli zastanych. Można więc przyjąć, że folklor oznacza określoną „podkulturę" w stosunku do kultury oficjalnej i często ją kontestuje. Swoistość określonej grupy społecznej zapisana może być w języku werbalnym bądź wyrażana w zachowaniach czy faktach materialnych. Owe przekazy kulturowe mogą być opisywane z różnych perspektyw badawczych. Perspektywa literaturoznawcza (współcześnie reprezentowana najsilniej) zawężała folklor wyłącznie do literatury ustnej, biorąc za przedmiot badań bajki, kołysanki, wyliczanki, podania, legendy, przysłowia. Stanowisko antropologiczne wyznaczało maksymalnie szeroki zakres folkloru, włączając doń także elementy kultury materialnej (np. narzędzia, stroje, budownictwo itp.) oraz kultury symbolicznej (zwyczaje, rytuały, etc.). Perspektywa antropologiczna rozważań zakłada, że do folkloru określonej grupy społecznej zaliczyć można nie tylko mowę, ale też czynności i wytwory (w przypadku folkloru dzieci są to zabawy z wykorzystaniem różnych rekwizytów). Badania oparte na językoznawstwie i kulturoznawstwie za swój przedmiot biorą kulturowy charakter tekstów, ich typowe dla danej kultury czy subkultury właściwości. Podstawą analiz staje się uchwycenie intersubiektywnych i kolektywnych cech obiektu.

Natomiast termin „lore" przez badaczy ostatnich dziesięcioleci rozumiany jest jako „wiedza" określonej grupy społecznej, mająca charakter intersubiektywny i przejawiająca się w zwyczajach, estetyce, systemie wartości i normach tej grupy. W tak rozumianym folklorze znajdują się zarówno zachowania niewielkiej grupy społecznej, „prywatne" (np. folklor rodzinny czy folklor kręgu przyjaciół), jak i „otwartej" społeczności, np. kibiców sportowych, wyznawców ideologii pokoleniowej lub środowiskowej[11]. W zakresie „wiedzy" określonej grupy społecznej znajduje się uogólniony (intersubiektywny) pogląd na świat, w tym – tradycje, obyczaje, lęki, myślenie magiczne („mowa" kolorów, kwiatów, kamieni szlachetnych, liczb, gesty czy przedmioty „na szczęście", itd.). Do folkloru należą zarówno przejawy zachowań

[10] G. W. Shugar, *Dyskurs dziecięcy. Rozwój w ramach struktur społecznych*, tom 6, Język-Poznanie-Komunikacja, Wydawnictwo Energeia, Warszawa 1995.

[11] E. Balcerzan*, Kręgi wtajemniczenia: czytelnik, badacz, tłumacz, pisarz*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982, s. 18.

codziennych, jak i świątecznych. Folklor świąteczny to imprezy ludyczne, społeczne, polityczne, sportowe. Przejawy „wiedzy" w rozmaitych przekazach – słownych, muzycznych, gestycznych, plastycznych – są analizowane przez badaczy różnych nurtów nauki i w zależności od perspektywy badawczej przyjmuje się inne sposoby klasyfikacji zjawisk folklorystycznych i wyodrębnia się inne problemy.

Jeżeli nie stosujemy pojęcia „folk" w tradycyjnym, zawężonym sensie i jeśli na czołowe miejsce wysuwamy pojęcie „lore" (wiedza), to zbliżamy się do koncepcji wiedzy potocznej. Traktowanie zjawisk życia jako „oczywiste" może być różne w poszczególnych grupach społecznych, ponieważ zależy od relacji między wiedzą subiektywną (jednostki) o rzeczywistości a intersubiektywną (społecznie wytworzoną). Przejawy potocznego myślenia najpełniej ujawniane są w języku mówionym, stąd podejmowane są coraz szerzej zakrojone badania nad *językowym obrazem świata* różnych grup społecznych, w tym dzieci.

W zakresie takich badań znajdują się mikroformy językowe – przysłowia i ich trawestacje, zwyczaje konwersacyjne, stereotypy językowe, pozdrowienia, powitania, sposoby przedstawiania się, formuły grzecznościowe, przemowy, toasty, powiedzonka, dowcipy. Do folkloru językowego, który ujawnia wiedzę potoczną określonej grupy społecznej, należą też narracje osobiste, tj. rozmaite opowieści, np. historie „niesamowite", wspomnienia z wakacji (ze stereotypami o narodach i „przygodami"), z czasów szkolnych, plotki i pogłoski (współcześnie często oparte na tekstach dziennikarskich) itp. Znaczenia wyrazów oraz istniejące między nimi zależności najpełniej przekazują sposób widzenia (rozumienia) rzeczywistości. System słowotwórczy[12] języka pozwala w pewnym zakresie na interpretacje np. stosunków społecznych (użycie zdrobnień czy zgrubień). Interesujące wydają się również stereotypy językowe, które mogą być wyrazem postaw oraz przekazują określoną wiedzę społeczną.

Jeśli chodzi o etymologię w przypadku języka dzieci należy wziąć pod uwagę, że istnieje w nim wiele wyrazów mających stosunkowo nowy rodowód, np. wyrażeń pochodzących ze slangu młodzieży czy z języka popkultury, które dosyć szybko przenikają do folkloru wczesnodziecięcego. Stylizacja jest jednym ze sposobów „sterowania" obrazem świata, należy do komunikatów wskazujących na przynależność do określonej grupy („widzę świat tak jak wy, więc można mi ufać"). Etykiety językowe zaś są

[12] J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*. Tom 13, op. cit.

sposobem na przyznawanie się do przynależności grupowej. To obszar badawczy, który obejmuje także dziecięcy słowny folklor. Proces ich włączania do repertuaru dziecięcego oraz powstawania nowych wyrazów może obrazować sposób formowania się obrazu świata określonej generacji dzieci.

Folklor dzieci – funkcjonowanie grupy rówieśniczej

U podstaw problemu nieuznawania (lub lekceważenia) odrębności świata dzieci, które tworzą swój specyficzny dyskurs grupy kulturowej, leży – utrwalony historycznie – status społeczny dziecka jako przedmiotu oddziaływań dorosłych. Taki właśnie status osoby „niepełnej" sprawia, że dzieci są postrzegane jedynie jako odbiorcy kultury. Dlatego z folklorem dzieci kojarzą się przede wszystkim przekazy tworzone przez dorosłych dla dziecięcego adresata. Jerzy Cieślikowski zebrał w tomie „Wielka zabawa" przykłady przekazów zaliczanych historycznie do folkloru dziecięcego. Znalazły się tam przede wszystkim przekazy słowne: kołysanki, wyliczanki, opowieści, bajki, ale też zabawy i gry dziecięce. Cieślikowski wyodrębnia strukturalne, inwariantne cechy folkloru dziecięcego: istnienie w pamięci (pamięciowość), okazjonalność oraz otwartość i synkretyzm[13]. Chociaż badacz ten zalicza do folkloru dziecięcego także „twory" dziecięcej twórczości, to w swym zbiorze umieszcza je obok przekazów tworzonych od wieków dla dzieci (jak kołysanki czy bajki).

Dopiero Dorota Simonides wprowadziła odróżnienie folkloru dla dzieci od folkloru dzieci. Badaczka twórczości dziecięcej stwierdziła, że „za folklor dzieci uznajemy te wszystkie treści i zjawiska, które żyją wśród dzieci, zostały przez nie przetworzone na wzór własnej twórczości"[14]. Folklor dzieci podlega takim samym mechanizmom przekazu i prawom jak folklor dorosłych. Posiada jednak inny zasób treści, wątków, tematów oraz różni się w zależności od wieku rozwojowego – od tego zależą funkcje folkloru w grupie społecznej, treść repertuaru i sposoby przekazu. To określona grupa rówieśnicza, na bazie własnego dyskursu tworzy swój repertuar folkloru. Brak akceptacji dziecięcej społeczności stanowi najważniejszą przeszkodę w zakwalifikowaniu tworu czy zjawiska do folkloru określonej grupy. Sztuczne podtrzymywanie przy życiu tekstów należących do trady-

[13] *Literatura i podkultura dzieci i młodzieży. Antologia opracowań,* (red.) J. Cieślikowski i R. Waksmund. Wrocław 1983, s. 12.

[14] D. Simonides, *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*, op. cit., s. 7.

cyjnego folkloru dziecięcego (np. propagowane przez przedszkole czy szkołę) nie przynosi efektów, może co najwyżej stać się inspiracją dla twórczości dzieci w zabawie lub być przedmiotem trawestacji w twórczości dzieci.

Każde zjawisko kulturowe, każdy tekst popularny wśród dzieci może stać się faktem folklorystycznym, jeśli znany jest szerokiej społeczności dzieci, krąży spontanicznie w przekazie bezpośrednim i żyje na zasadzie twórczości zbiorowej i anonimowej. Wiedza wspólnotowa ma charakter intersubiektywny, dlatego wszelka indywidualna inspiracja tylko wtedy może stać się rzeczywistością folklorystyczną, jeżeli jest kształtowana opinią grupy (w procesie negocjowania znaczeń). Wpływ na określony kształt, jaki przybiera przekaz folklorystyczny w danej grupie społecznej, mają z jednej strony treści przekazów społecznych (napływających do jednostki w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej), z drugiej strony – przekazy kultury, zarówno oficjalnej (wyższej), jak i masowej. Treści te stanowią materiał do twórczości dziecięcej, używany w zabawie z rówieśnikami. Największy wpływ na ostateczny kształt nowego tekstu w folklorze dziecięcym (co do treści i formy) ma jednak grupa kulturowa (subkultura), w której ten przekaz ma funkcjonować. To wiedza intersubiektywna określonej grupy społecznej i jej normy, system wartości, preferowana estetyka i interpretacja świata decydują o miejscu tego przekazu w życiu grupy.

Folklor dziecięcy jest przypisany do określonego wieku. Okres szczególnej fascynacji folklorem przypada na przełom wieku przedszkolnego i szkolnego. W tym czasie dziecko wchodzi do społeczności rówieśników, zaczyna przestrzegać norm grupy, a problem pozycji w grupie staje się ważny. Zjawisko izolacjonizmu grupy przejawia się między innymi w sekretach i właściwych dla danej grupy formach spędzania czasu oraz w specyficznych tekstach słownych (np. formach powitania, w „przezywankach", żartach). Zjawisko to jest charakterystyczne również dla starszych grup wiekowych. Dzieci mają potrzebę uzewnętrzniania w swojej grupie tego, co je bawi; powstaje więc swoista grupowa estetyka oparta na materiale wytworzonym przez twórców kultury dla dzieci i należącym do kultury masowej.

Wiele tekstów wieku dziecięcego jest budowanych na podstawie operacji logicznych. Są to „wywracanki", „naopaki", jak je nazwał Cieślikowski czy zagadki i gry. Celem tych dziecięcych zabaw, oprócz identyfikacji z grupą rówieśniczą, staje się – nieuświadomione przez dziecko – samodoskonalenie się w zakresie mowy i umiejętności swobodnego manipulowania językiem, a także pogłębianie sprawności myślenia logicznego i twórczego.

Zwraca na to uwagę Cieślikowski: „Dziecko tym światem na niby cieszy się odbierając jego zabawność i przewrotność. Świadome jest jednak porządku właściwego i prawdziwego”[15].

Współcześnie można zaobserwować wpływ kultury masowej na dziecięcy folklor słowny. Tendencje te zostały zauważone przez Dorotę Simonides już w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to zostały przeprowadzone badania folkloru dzieci i młodzieży w Polsce. Ujawniły się nowe rymowanki, mające raczej krótkotrwały żywot, ponieważ ich treści odwołują się do modnych w danej chwili postaci czy zjawisk (np. bohaterów filmów czy medialnych wydarzeń). Teksty reklam, przede wszystkim telewizyjnych, również mogą wpływać na zmiany w repertuarze dziecięcego folkloru. Dzisiaj ważnym źródłem treści dla folkloru dzieci mogą okazać się przekazy cyfrowe (np. gry komputerowe czy teksty tworzone przez tzw. YouTuberów).

Przejawy dyskursu subkultury rówieśniczej

Badacze folkloru dziecięcego ujawniają dwa repertuary tekstów, znajdujące się w różnych obiegach. Pierwszy obejmujący treści przekazywane przez dorosłych, które istnieją niejako „oficjalnie” oraz drugi, w którym teksty są przetwarzane i poddawane ciągłej selekcji przez dziecięcych twórców. To właśnie w tym repertuarze dzieci mogą „mówić własnym głosem”, to znaczy przekazy składające się na repertuar ukrytego obiegu folkloru stają się ekspresją znaczeń dziecięcego obrazu świata. Z dziecięcej perspektywy rzeczywistość jawi się często jako trudna i niezrozumiała, więc należy ją „oswoić” w zabawie, śmiechu, przy wsparciu wspólnoty rówieśniczej. Stąd folklorystyczne teksty dziecięce często zawierają treści obsceniczne lub są trawestacją tekstów oficjalnych, dlatego żyją w obiegu ukrytym przed dorosłymi. Przekazy należące do subkultury dziecięcej ujawniają poczucie odrębności od kultury dorosłych; dokonuje się w nich podważanie zasad wprowadzanych przez wychowawców. To w tym właśnie repertuarze mogą znajdować się znaczenia ważne dla konstruowania tożsamości jednostki, umacniania się poczucia autonomii i sprawstwa.

Ukryty repertuar folkloru dziecięcego składa się z tekstów kontestujących dyskurs dydaktyki i dyskurs kultury poważnej. Szczególnie chętnie poddawane trawestacji są teksty i znaczenia „oficjalne”, przekazywane

[15] J. Cieślikowski, *Wielka zabawa*, op. cit., s. 206.

w szkole przez dorosłych. Starsze dzieci często przekształcają bądź parodiują tradycyjne teksty rymowane[16]. Parodiowanie ich jest sposobem na zdystansowanie się od opresji symbolicznej. Wytwarzając lub przetwarzając teksty, dzieci regulują ich obieg według własnych potrzeb. W swoim autentycznym folklorze „radzą sobie" z dydaktyczną funkcją folkloryzmu, poddając trawestacji narzucone przez dorosłych teksty, wykpiwają je i ośmieszają. Źródeł satyrycznej postawy wobec kultury oficjalnej badacze podkultury dziecięcej[17] upatrują w nieuświadomionych dziecięcych lękach, niechęci do zjawisk dorosłego życia, bojaźni przed nieznanym. Repertuar utworów profanujących wartości ma swe korzenie we wczesnodziecięcym negatywizmie autonomicznym (w fazie przekory, która trwa do około 6 roku życia)[18]. Doświadczenia emocjonalne, wywołane poczuciem bezsilności, lękiem, niechęcią wobec znaczeń niezrozumiałych, takich jak: śmierć, choroba, autorytety, skomplikowane symbole kulturowe, zostają rozładowane w zabawie. Pojęcia straszne lub niezrozumiałe zostają oswojone poprzez ośmieszenie, co dla dziecka przejawia się w zastosowaniu słów „brzydkich" – obscenicznych i wulgarnych. To swoiste naruszenie tabu słów stanowi dla dzieci sposób na zdystansowanie się od znaczeń tekstów, poddawanych trawestacji.

Dziecięce kpiny i żarty wydają się dorosłym nie do przyjęcia, ponieważ często dotykają spraw ważnych (np. patriotycznych), a nawet „świętych", jednak dla dzieci należą do świata znaczeń zewnętrznych, narzuconych, więc żartowanie z nich stanowi swoistą obronę własnych (a raczej wspólnotowych) sposobów interpretacji świata. Grupa dzieci używająca w swobodnej zabawie tekstów podważających „ważność" i powagę kultury oficjalnej (także szkolnej) jako przedmiotu trawestacji, konsoliduje się we wspólnym rozumieniu świata, daje więc wsparcie dla kształtowania tożsamości jednostki. Tworzy w ten sposób swoisty kod subkultury dziecięcej. Bogusław Żurakowski porównuje ten kod do kodu „pierwotnego święta": „Paidialne święto ma charakter improwizowany, ale także nie pozbawione jest typowych dla święta cech rytualnych (wyliczankowe formuły w losowaniu, inicjacje językowe). Dziecięce święto jest uboższe od święta pierwotnego, zachowuje, jednakże istotny związek z pierwowzorem. Dziecko w „wolnych chwi-

[16] Przykłady różnych wersji tradycyjnych rymowanek dała Dorota Simonides, zob. Tejże, *Współczesna ustna twórczość dzieci*, [w:] *Literatura i podkultura dzieci i młodzieży. Antologia opracowań*, (red.) J. Cieślikowski, R. Waksmund, Wrocław 1983, s. 91.

[17] A. Ungeheuer-Gołąb, *Poezja dzieciństwa czyli droga ku wrażliwości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1999, s. 74.

[18] Ibidem, s. 92.

lach" przekracza granicę, zakazy, co wyraża się między innymi w wytwarzaniu tekstów obscenicznych (analogicznie do orgiastyczności pierwotnego święta)"[19].

W procesie tworzenia się przekazu folklorystycznego określony wariant tekstu tradycyjnego podlega kolejnym wersjom, tworząc inwarianty. Na ostateczny kształt przekazu mają wpływ rozmaite skomplikowane czynniki, zmienne kulturowo, pokoleniowo i historycznie, nie może więc być mowy o stałych wersjach folkloru dla dzieci – to raczej elastyczny i dynamiczny proces. Można ten proces w uproszczeniu zobrazować poniższym schematem:

1. Tekst tradycyjny (np. wyliczanka czy rymowanka)
   ↓ przekaz pokoleniowy (tradycyjny, bazowy)
2. przekazy społeczne (normy i estetyka „oficjalna", w przypadku dzieci dyskurs dorosłych) ← przekazy kulturowe (np. przekazy audiowizualne, przekazy dyskursów „sąsiednich": folkloru młodzieży, folkloru rodzinnego, folkloru szkolnego)
   ↓ ↑
3. dostosowanie do norm, wiedzy, wartości konkretnej grupy społecznej (wiedza intersubiektywna, potoczna)
   ↓
4. inwarianty współczesne (nowe wersje wyliczanki, często będące trawestacją tekstu tradycyjnego)

Źródło: Opracowanie własne.

Dotychczasowe badania folkloru dziecięcego zajmują się przede wszystkim przekazami wyjściowymi (tekstami tradycyjnymi) lub efektem końcowym (inwariantami współczesnymi). Tymczasem wszystkie wyodrębnione w powyższym schemacie elementy procesu powstawania nowych przekazów folklorystycznych w subkulturze rówieśniczej mogą ujawnić interesujące z perspektywy pedagogicznej zjawiska. Warto zrekonstruować źródła treści mających wpływ na przetwarzanie w folklorze dziecięcym tradycyjnych motywów, a więc odpowiedzieć na pytanie: jakie to przekazy społeczne oraz jakie przekazy kulturowe stają się tu dla dzieci ważne? Następnie warto także próbować odtworzyć mechanizmy dostosowania wersji

[19] B. Żurakowski, *Literatura – Wartość – Dziecko*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999, s. 30.

przekazów folklorystycznych do norm, wiedzy i systemu wartości konkretnej grupy społecznej. Należy zauważyć, że to proces tworzenia się i funkcjonowania (wykorzystania w zabawie lub w relacjach rówieśniczych) przekazów folklorystycznych ujawnia obraz świata dziecka, a nie efekty końcowe w postaci tworów tego folkloru (powiedzonek, wyliczanek, rymowanek, żartów, zabaw itd.). Jeżeli potraktujemy folklor dziecięcy jako przejaw dyskursu subkultury dziecięcej, to namysł nad każdym czynnikiem tego procesu może nam ujawnić to, co dla współczesnego dziecka stanowi jego rzeczywistość.

W przejawach folkloru dziecięcego można zauważyć „ścieranie się" dyskursów: dziecięcego, młodzieżowego oraz dorosłych. Jednostka w tym procesie buduje własne rozumienie świata społecznego i kulturowego oraz kształtuje i umacnia własną tożsamość, najpierw wspólnotową (dostosowując się do norm grupy), a potem w umacnianiu własnej autonomii – tożsamość osobistą. Taki mechanizm tworzenia się przekazów folkloru dziecięcego ujawnia także właściwości dyskursów poszczególnych grup społeczności dziecięcej oraz znaczenie dyskursów „sąsiednich" (np. subkultury młodzieży czy dorosłych) – zróżnicowanie dyskursów określonych subsystemów. Mamy tu też „zapożyczenia" z folkloru innej grupy, które można traktować jak „przejmowanie" fragmentów treści wiedzy innych grup kulturowych. Może to mieć znaczenie dla kształtowania się nowych sensów i poszerzania obrazu świata. Badania przejawów folkloru dzieci mogą ujawnić także funkcje elementów wspólnych dla dyskursu dziecięcego i np. dyskursu dydaktycznego oraz proces przechodzenia elementów systemu z dyskursu do dyskursu. Namysł nad tymi skomplikowanymi mechanizmami może przyczynić się do opisu procesu tworzenia się pojęć w umyśle dziecka (konstruowania wiedzy) oraz kształtowania się systemu wartości. Jest to problematyka kluczowa z perspektywy pedagogiki, ponieważ dotyczy uczenia/uczenia się i wychowania/samowychowania[20]. Stwarza to ogromne, ale wciąż niewykorzystane pole badawcze.

Podsumowanie

Folklor dzieci jest lekceważony i rzadko podejmuje się badania dotyczące funkcji folkloru w życiu rówieśniczym, jeszcze rzadziej jego znaczenia dla rozwoju jednostki. Cząstkowe badania są prowadzone przede wszystkim

[20] W twórczości własnej dzieci tworzą teksty o cechach autodydaktycznych, zob. A. Wasilewska, *Archetypy świata dziecięcego. Światy wyobraźni w narracjach dzieci*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2013, s. 110.

z perspektywy literaturoznawczej lub językoznawczej, tymczasem pole problematyki związanej z folklorem dziecięcym zawiera niezwykle ważne treści, zarówno dla dydaktyki, jak i dla wychowania. Nadawanie znaczeń określonym symbolom w grupie społecznej jest odzwierciedleniem intersubiektywnej wiedzy tej grupy, a więc jest to problematyka związana z kształtowaniem się pojęć w umyśle, z uczeniem się. Proces tworzenia przekazów folklorystycznych może ujawnić nie tylko dyskurs dziecięcy, ale też stosunek dyskursu dziecięcego do dyskursu innych grup społeczno-kulturowych, w tym dyskursu dorosłych. Analiza przekazów folkloru dziecięcego oraz rekonstrukcja źródeł tych przekazów pozwoli na ujawnienie sposobów recepcji i oddziaływania różnych tekstów kulturowych adresowanych do dzieci. Ma to znaczenie dla edukacji, zarówno w ofercie strategii dydaktycznych, jak i tekstów przeznaczonych dla dziecięcego odbiorcy (np. lektur czy czytanek).

Przekazy folklorystyczne są czynnikiem integrującym grupę, skupiającym jej idee i cele oraz sposobem przeciwstawiania się i kwestionowania symboli zastanych. Przyczyniają się więc do budowania tożsamości społecznej i kulturowej oraz umacniania poczucia autonomii jednostki. Folklor dziecięcy jako przejaw dyskursu subkultury dzieci pozwala także zrekonstruować złożone procesy kształtowania się i funkcjonowania grupy rówieśniczej, co powinno zainteresować wychowawców, zarówno w rodzinie, jak i w szkole. Ponadto przekazy folklorystyczne, szczególnie w obiegu ukrytym przed dorosłymi, stanowią dla dziecka skuteczne narzędzie „oswajania" treści trudnych czy niezrozumiałych poprzez żart i zabawę. Zważywszy na dynamiczny charakter folkloru dziecięcego oraz skomplikowane kulturowo-społeczne uwikłania procesu tworzenia przekazów folklorystycznych apeluję o podejmowanie badań w tym zakresie, właśnie z perspektywy pedagogicznej.

BIBLIOGRAFIA

[1] Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*. Tom 13. *Językowy obraz świata i kultura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2000.

[2] Balcerzan E., *Kręgi wtajemniczenia: czytelnik, badacz, tłumacz, pisarz*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982.

[3] Cieślikowski J., *Literatura i podkultura dziecięca,* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1975.
[4] Cieślikowski J., *Literatura osobna,* Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
[5] Cieślikowski J., *Wielka zabawa: folklor dziecięcy, wyobraźnia dziecięca, wiersze dla dzieci,* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
[6] Fleischer M., *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, [w:] *Język a kultura*. Tom 13. *Językowy obraz świata i kultura*, Wrocław 2000.
[7] Krawczyk-Wasilewska V., *Współczesna wiedza o folklorze*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.
[8] *Literatura i podkultura dzieci i młodzieży. Antologia opracowań*, (red.) J. Cieślikowski i R. Waksmund. Wrocław 1983.
[9] Ługowska J., *Muminki się cieszą, że ryjka powieszą*…, [w:] *W zwierciadle języka i kultury*, (red.) J. Adamowski, S. Niebrzegowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.
[10] Shugar G. W., *Dyskurs dziecięcy. Rozwój w ramach struktur społecznych*, tom 6, Język-Poznanie-Komunikacja, Wydawnictwo Energeia, Warszawa 1995.
[11] Simonides D., *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław 1976.
[12] Sójka J., *O koncepcji form symbolicznych Ernsta Cassirera*. Seria: *Metodologia Humanistyki*, (red.) J. Kmita, J. Topolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
[13] Ungeheuer-Gołąb A., *Poezja dzieciństwa czyli droga ku wrażliwości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1999.
[14] Wasilewska A., *Archetypy świata dziecięcego. Światy wyobraźni w narracjach dzieci*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2013.
[15] Witkowska A., Przybylski R., *Romantyzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
[16] Żurakowski B., *Literatura – Wartość – Dziecko*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.

CHILDREN'S FOLKLORE AS A MANIFESTATION OF THE PEER SUBCULTURE DISCOURSE

ABSTRACT

The starting point of this article is to point out to the children's folklore as an abandoned area of research issues regarding a world of a child. Too often (also by pedagogues) the kids are perceived only as the recipients of the culture, therefore children's folklore is associated mostly with traditional messages, created by adults. Meanwhile, the main argument of this article is the conclusion that children in peer groups constitute a separate sociocultural community, which creates a discourse specific to itself, has its own standards and generates its own folklore symbols repertoire. Starting from defining the key concepts, i.e. "folklore", "children's folklore", "intersubjective knowledge", "subculture discourse", I try to describe the mechanism of creation and functioning of children's folklore manifestations. The goal of this description is an attempt to open the pedagogically important research fields, such as e.g. the sources, causes and ways of creation of children's folklore manifestations, or the social and cultural entanglements/contexts of the peer subculture discourse.

Keywords:
children's folklore, peer world, intersubjective knowledge, subculture discourse.